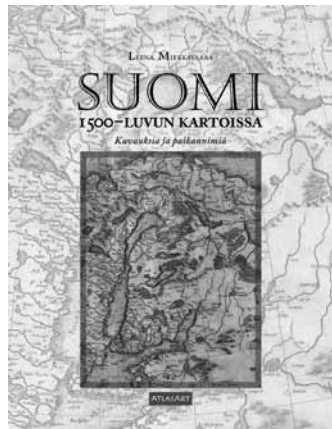

Antoisa perusteos 1500-luvun kartoista

■ ANNA-MAIJA PIETILÄ

Leena Miekkaavaara, *Suomi 1500-luvun kartoissa – Kuvauksia ja paikannimiä*. AtlasArt 2008.

Suomen kartografian historiasta on vähän suomenkielisiä julkaisuja. Suomihan on ollut sekä Ruotsin että Venäjän rajamaa. Molempien valtioiden kartografit ovat osaltaan kartoittaneet maata 1600-luvulta lähtien, ensin Ruotsi ja 1700-luvulta alkaen myös Venäjä. Vanhojen karttojen asiantuntija Leena Miekkaavaara on kirjoittanut 1500-luvun Suomen kartoista ja kartografeista perusteoksen, jonka lähestymistapa on Suomen alueen karttakuvan kehityksen, kartografian historian ja kartantekijöiden esittelyjen kannalta kiinnostavaa luettavaa.

Keskieurooppalaisten merkittävien kartantekijöiden muistiinpanot Pohjolasta on saatu yksiin kansiin. Mukana on myös Olaus Magnus, Ruotsin viimeinen katolinen piispa, joka *Carta marinansa* ja *Pohjoisten kansojen historia*-teoksen kautta on lisännyt merkittävästi eurooppalaisten historiantutkijoiden tietoutta Pohjoismaista. Miekkaavaara on tehnyt suuren työn kääntäessään kuuden keskeisen kartografian kirjoitukset suomeksi heidän teostensa ensipainoksista, jotka ovat 1500-luvulla painettuja. Miekkaavaara esittelee 1500-luvun tiedemiehet, joiden kautta Suomi on saanut muotonsa. Heidän kuvauksensa ovat siirtyneet myöhempien kartografien kuvauksiin ja karttoihin. Kirja on huomattava juuri alkuperäisten tekstien käännösten vuoksi. Kuvaukset 1500-luvun Suomesta ovat tässä mukana ensi kertaa lyhentämättöminä. Kiinnostavaa on tarkastella kirjan lopussa olevaa kuuden kartantekijän mukaan koottua taulukkoa Suomen paikannimistä.

Kirjoittaja esittelee alussa antiikin varhaisimpia kuvauksia, joita Suomesta ja Pohjolasta oli julkaistu. Katsaus kartografian historiaan ja merkittävimpiin kansankuvaajien

kertomuksiin antaa lukijalle taustatietoa maantieteen ja kartografian historian vaiheista. Klaudios Ptolemaios (n. 90–168) – kreikkalainen tähtitieteilijä, maantieteilijä, kartografi ja Aleksandrian kirjaston johtaja – on antanut ohjeet hyvän kartan valmistamisesta. Hän on kuvannut maantieteen alueellisia piirteitä.

Kirjapainotaidon kehittymisen myötä Klaudios Ptolemaioksen teoksia alettiin 1400-luvulla kopioida. Ptolemaioksen auktoriteettia kartografian historian alalla voi seurata eri karttalaitosten kautta. Merkittävimmät eurooppalaiset kartantekijät julkaisivat omia Ptolemaioksiaan yhteensä yli 50 vuoden 1900 mennessä. Karttojen laatijat julkaisivat tietonsa Ptolemaioksen atlasista seuraten ja lisäten laitokseen mukaan omia uusia karttojaan. Näiden eri laitosten kerääjä oli maailmakuulu A. E. Nordenskiöld, jonka kirja- ja eri karttateosten kokoelma on ollut kirjoittajan lähteenä.

Pohjoismaiden karttojen Suomeen liittyvät 1500-luvun kuvaukset esitetään karttojen ja kartantekijöiden kuvallisten elämäkertatietojen kautta kronologisesti. Saksalainen Jacob Ziegler julkaisi Strasburgissa 1532 teoksen *Qvae Intvs Continentvr*, jossa oli 116 sivua ja kahdeksan karttaa. Mukana on Pohjoismaista kertova osa *Schondia*, josta voi lukea baijerilaisen Jacob Zieglerin 1500-luvun alussa kirjoittamia kuvauksia Lapista. Siellä asuu omaperäistä elämää elävää kansa. Lappalaisten fyysinen ulkomuoto, elintavat ja uskonto eroavat muista ympärillä olevista kansoista. Ziegler kuvaa lappalaisten primitiivisiä tapoja ja riittejä. Suomen Ziegler kuvaa kauniiksi maaksi, jossa on ”fina terva,

verrattuna muihin maihin samalla tavalla kuin kultaa ja hopeaa yleisesti kutsutaan hienoksi verrattuna muihin metalleihin”.

Jacob Ziegler (n. 1470/71–1549) esittää aikalaistensa vallitsevista mielipiteistä poiketen Skandinavian pääakselin pohjois–etelä-suunnaisesti tavallisen itä–länsi-suunnan sijaan. Kölivuoristo on kuvattu Skandinavian niemimaan vedenjakajana. Zieglerin kartta oli tuolloin uudenaikainen. Ziegler on ensimmäisenä esittänyt Suomen niemimaana vuonna 1532. Pohjanlahtea kuvaa Sinus Fennonicus Sueticus. Suomenlahti on nimetön ja nousee suoraan pohjoiseen. *Schondia* teoksensa tekstiosassa Ziegler mainitsee kaikkiaan 108 paikannimeä, mutta kartassa niitä on vain 18. Suomen alueelta on 93 paikannimeä, vaikka hän ei tiettävästi ollut koskaan käynyt Suomessa. Hänen kartassaan ovat mm. Närpiö ja Ahvenanmaa. Paikannimien sijoittaminen kartalle on vaikeaa, kun alue on vieras kartografille.

Zieglerin kartan vaikutus myöhemmille kartoille on pitkäaikainen. Karttaa ovat jäljentäneet useat kartografit, kuten teoksessa mainittu saksalainen kartografi Sebastian Münster ja italialainen Girolamo Ruscelli. Heidän karttansa on otettu mukaan, ja niitä voi vertailla Zieglerin karttaan kirjassa. Useissa alan teoksissa on Suomen kuvauksesta käännetty vain osia. Kartografian historian näkökulmasta on tärkeää saada lukea koko Zieglerin kertoma kuvaus suomeksi, jotta myöhemmin julkaistuihin havaintoihin ei sekoitettaisi varhemmin jo ilmestynyttä kuvausta.

Ruotsalainen suuri oppinut Olaus Magnus (1490–1557) oli merkittävä kartografi ja histori-

an tutkija. Hänen *Historia de gentibus septentrionalibus* – Pohjoisten kansojen historia – julkaistiin Roomassa vuonna 1555. Sitä ennen hän oli vuonna 1539 julkaissut – *Carta marina* – *Carta gothica* -kartan, joka on sekä kuvituksen että kuvissa olevien tekstien kautta monipuolinen lähde. Kartta muodostuu yhdeksästä erillisestä puupiirrosarkista. Kartan korkeus on 1,25 m ja leveys 1,70 m. Yhdeksän arkkia on merkitty isoilla kirjaimilla: A–I. Kunkin ison kirjaimen alueella on pienempiä kirjaimia, jotka kertovat kartan kuvituksesta. Arkki I kertoo syyn, miksi Olaus Magnus itse kutsui karttaansa nimellä *Carta gothica*.

Kartta on ehtymätön tietolähde. Se kertoo Pohjoismaiden historiasta, maantiedosta, eläimistöstä, kasvistosta, kulttuurista, kansanperinteestä, uskonnosta, talouselämästä jne. Ihminen ja luonto ovat yksi kartan tärkeimmistä aiheista. Olaus Magnuksen kartta yhdistää pohjoiset alueet ja yhteiskunnan muuhun Eurooppaan. Miekkaavaara mainitsee *Carta marinassa* olevan 125 nimeä Suomen alueella sekä Suomesta noin 20 sanallista tekstiä. Kartassa Suomen alueella ovat latinankieliset selitystekstit, niiden suomennokset sekä niiden vertaaminen iltaliankielisen *Obera breven* ja saksankielisen *Ain kurze Auslegung und Verklerung der neuen Mappen* -selityskirjasten suomennoksiin ovat mielenkiintoisia.

Sebastian Münster (1488–1552) oli saksalainen kartanpiirtäjä, heprean kielen professori ja tutkija, jonka *Cosmographia. Beschreibung aller Lender* (1544) oli merkittävä julkaisu 1500-luvun Euroopassa. Hän kokosi maantieteellistä, topografista, kansatieteellistä, histori-

allista, luonnontieteellistä ym. tietoa sekä aikansa lähde- ja teoksista että henkilökohtaisesti tuntemiensa erimaiden tiedemiesten avulla. Tutkijoita ja asiantuntijoita Miekkaavaara mainitsee olevan yli 120. *Cosmographiassa* on 659 sivua, 26 karttaa ja yli 500 kuvaa. Teos on käännetty latinaksi, ranskaksi, italiaksi ja tsekiksi. *Cosmographiassa* Miekkaavaara kuvaa Raamatun ohessa yhdeksi luetuimmista teoksista 1500-luvulla. Sitä painettiin noin 40 painosta vuosien 1544–1628 välillä. Münsterin laaja vaikutus kesti yli 200 vuotta.

Teoksessa Suomi kuvataan omalla maalla sivuilla 518–520. Münster kertoo, minkä vuoksi maata kutsutaan ”Finlandiksi, koska se on kaikilta osin kauniimpi ja ihanampi kuin Ruotsi. Siellä kasvaa parempia hedelmiä ja maa on tasaista eikä niin vuoristoista ja soista kuin Ruotsissa...” Kirjaan on otettu kopia sivuista, joissa Münster kuvaa suomen ja ruotsin kieltä. Baselissa vuonna 1544 painetussa teoksessa on 12 suomenkielistä sanaa sekä Isä meidän -rukous suomen ja lappilaisten kielellä. Tiedemies Sebastian Münster oli siis ennen vuotta 1544 ollut yhteyksissä suomenkieltä kirjoittaviin tutkijoihin. Kartta kuvaa Suomen osalta Münster ei vienyt eteenpäin.

Abraham Ortelius (1527–98) työskenteli aluksi kartanvärittäjänä ja kopioi karttoja. Myöhemmin hän alkoi opiskella kreikkaa, latinaa ja matematiikka Antwerpenissa sekä teki töitä karttakauppa-alalla. Ortelius julkaisi ensimmäisen uudenaikaisen maailmankartaston, johon hän kokosi eri kartantekijöiden karttoja ja yhtenäisti ne sekä kooltaan että tyyliltään. Hänen kartastonsa *Theatrum Orbis Terra-*

rum – Maailman teatteri – ilmestyi vuonna 1570. Orteliusta Miekkavaara kuvaa taitavana kirjapainoalan asiantuntijana. Abraham Ortelius on myös laatinut kartastoonsa tuntemiensa 1500-luvun karttojen tekijöiden ja heidän karttojensa luettelon. Ensimmäisessä painoksessa vuodelta 1570 heitä oli 87. Viimeisessä, vuoden 1603 painoksessa, niitä oli 183.

Suomi on kuvattu yhdessä pohjoisten alueiden kanssa. Kartta on kupariin kaiverrettu ja kooltaan 356 x 488 mm. Kartassa on merkityasteverkko. Suomi sijoittuu melko oikein 60–70 leveysasteiden väliin. Kartta on värillinen, ja se on myös kuvitettu. Ortelius kertoo vanhalla Scandia-, Scandinavia-niemimaalalla olevan kolme eri valtakuntaa sekä useita eri maakuntia, joista yksi on Finlandia, jota Jacob Ziegler on kuvannut yksityiskohtaisemmin.

Suomen tulo merikartastoon tapahtuu 1500-luvulla alankomaalaisen Lucas Janszoon Waghenaerin (n. 1533/34–1606) toimesta. Hän julkaisi maailman ensimmäisen painetun kaksiosaisen merikartaston *Spielgel der Zeevaerdtin* – Merenkulun peilin – vuosina 1584–85. Teos sisälsi 44 karttaa, joiden joukossa oli 11 Pohjoismaiden rannikkoa esittävää karttaa. Näistä yksi kuvasi Suomenlahden itäisintä perukkaa vuonna 1583. Kartta on kirjassa upeana aukeamana. Viipuri ja muutama muu paikannimi erottuvat selkeästi. *Spielgelistä* tuli suuri menestys ja malli tuleville merikartastoille. Se käännettiin latinaksi, englanniksi, saksaksi ja ranskaksi.

Suomi on kuvattu Euroopan kartassa Ruotsin osana. Suomen pohjoisosat ovat saaneet aikaisempiin karttoihin verrattuna uuden muodon. Waghenaerin kuvaus

Suomesta on käännetty kokonaan. Siinä voi havaita yhtenevyyttä Sebastian Münsterin kuvauksiin. Waghenaerin kartastoa oli vaikea käsitellä, joten hän julkaisi pienikokoisemman *Thresoor der Zeevaert* (Merenkulun aarrekaappi) -teoksen vuonna 1592.

Viimeisenä 1500-luvun Suomen karttakuvan kannalta merkittävä kartantekijä on Gerard Mercator (1512–94). Miehen uran suuntaan vaikutti merkittävästi lääkäri ja matemaatikko Gemma Frisius Louvainen yliopistosta. Käsistään taitava Mercator valmisti karttapalloja, jotka tekivät hänestä tunnetun kartografin. Miekkavaara kuvaa Mercatorin tutkijaksi, joka suhtautui kriittisesti lähteisiin. Niinpä hän tarkasteli Ptolemaioksen karttoja puhtaasti historiallisena aineistona. Mercatorin kerrotaan valmistaneen noin 150 kartografista työtä. Hänen ensimmäinen karttansa kuvasi *Pyhää maata* vuonna 1537. Maailmankartan *Orbis imagon* hän julkaisi 1538.

Suomi on kuvattuna jo vuoden 1537 karttapallossa, jonka Gerard Mercator ja Gemma Frisius valmisivat. *Orbis imagossa* Suomi kuvataan nimeämättömien merenlahtien välissä olevana niemimaana. Toisessa maailmankartassa vuonna 1569 Suomeen on kuvattu kaupungit, sisävesistöt sekä vuoristoakin tarkasti, vaikka kartta oli tarkoitettu merenkävijöiden käyttöön. Euroopan kartta – *Europae descriptio* ilmestyi vuonna 1544. Se oli kupariin kaiverrettu. Siinä oli 15 karttalehteä. Kartasta tuli menestys, sillä Eurooppa oli tuolloin huonosti kartoitettu. Kartasta julkaistiin satoja painoksia. Karttalehteä myös väritettiin sekä lakattiin. Sitä ripustettiin varakkaiden kotien, kirkko-

jen ja muiden julkisten rakennusten seinille. Kirjaan on otettu mukaan kartasta Suomen alue.

Mercatorin vuosien 1585–95 kartasto oli kolmiosainen *Atlas sine cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura* (Atlas eli maantieteellisiä mietteitä siitä, miten maailma on rakentunut ja miten sitä kuvataan). Miekkavaara kertoo, että Mercator käyttää kartastonsa kolmannessa osassa atlas-sanaa kuvaamaan kirjamuotoista karttoja sisältävää kirjaa. Atlas tulee myyttisestä Mauritaniaan kuninkaasta Atlaksesta, joka oli filosofi, matemaatikko ja tähtitieteilijä. Suomi esiintyy Mercatorin *Atlaksessa* viidessä eri kartassa. Kirjassa on Pohjoismaiden kartta vuodelta 1595 koko aukeaman värikopiona ja Suomi erillisenä otoksena. Tässä kartassa Mercator kiteytti 1500-luvun Suomi-tietouden.

Miekkavaaran kirjaan on listattu kaikki 1500-luvun kartoissa tiedossa olevat Suomen alueen paikannimet. Nimille on haettu myös vastineet. Osalle ei kuitenkaan löydy selitystä. Kartat ja teksti on sijoitettu toistensa lomaan havainnollistamaan lukijalle kartografiin merkintöjä heille vieraista alueista.

Kirjahistoriallisesti mielenkiintoista on saada tietää kunkin teoksen asema sen ilmestymisen aikoihin. *Suomi 1500-luvun kartoissa* -teos valottaa bibliofiileille myös 1500-luvun lukijakuntaa. Kansatieteen ja kansanperinteen tutkijoille avautuu kuvien sekä kertomuksien kautta tietoja 1500-luvun Suomesta. Kielitieteilijät ja maantieteilijät voivat seurata paikannimien kehitystä eri alueilla. Paikannimistä ja kertomuksista voi päätellä, mitkä alueet olivat tuolloin

keskieurooppalaisten kartografi-
en näkökulmasta merkittäviä Suo-
men karttakuvassa.

**Kirjoittaja on filosofian maisteri ja kir-
jastonhoitaja Kansalliskirjastossa.**